

Андрій Усач,
м.н.с., Національний музей-меморіал «Тюрма на Лонцького»
(Львів) Україна, usach.andrew@gmail.com

«Я ЧУЛА КРИКИ І СТОГІН ЛЮДЕЙ, ЧУЛА ПОСТРІЛИ...»: МІСЦЕВІ КОЛАБОРАНТКИ ТА НАЦИСТСЬКІ НАСИЛЬНИЦЬКІ ПРАКТИКИ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ОКРУЗІ «ВОЛИНЬ-ПОДІЛЛЯ» (1941–1944)

Тема місцевої колаборації в окупованій Україні залишається дискусійною і слабо вивченою. Конкретні дослідження про залучення місцевих колаборантів до нацистських насильницьких практик почали з'являтися лише в останні десятиліття, особливо після спрощення доступу до колишніх радянських архівів. Лише в здійсненні Голокосту, за приблизними підрахунками, взяло участь 30 000–40 000 із них. Примітно, що жінки, які співпрацювали з нацистами, залишились фактично поза увагою дослідників. Цю своєрідну «невидимість» важливо подолати задля більш чіткого розуміння масштабів нацистського насилля в окупованій Україні — окреслити ролі, які відводились при цьому місцевим колаборанткам, а також діапазон їхніх мотивацій. В статті робиться спроба проартикулювати дану проблему на прикладі двох перекладачок німецької жандармерії, які діяли в період нацистської окупації на території генеральної округи «Волинь-Поділля».

Ключові слова: нацистська окупація, місцеві колаборантки, німецька жандармерія, нацистські насильницькі практики, Голокост, етнічні німкені.

Довгий час місцева жінка в умовах нацистської підкупаційної дійсності у радянській історіографії і публічному дискурсі фігурувала переважно в образі пасивної жертви, причому у досить схематичному вигляді, зведеному чи не виключно до деперсоніфікованої ідеологеми про «жінок, дітей і стариків». Ті, хто все ж отримував право на ім'я, входили до нечисельного переліку канонізованих постатей, незмінно пов'язаних із прорадянським спротивом¹. Для генеральної округи «Волинь-Поділля»

---

¹ Стяжкіна О. Жінки України в повсякденні окупації: відмінності сценаріїв, інтенції й ресурси виживання // Український історичний журнал. — 2015. — № 2 (521). — С. 42–44.

такою постаттю без сумніву була Паша Савельєва — учасниця радянського підпілля у Луцьку, страчена в січні 1944 р.² З деякими змінами і за окремими винятками ця схема опису жіночого досвіду нацистської окупації збереглася і до сих пір.

Розпад СРСР та своєрідна «архівна революція» 1990-х дали поштовх для дослідження раніше табуйованих тем як то участь жінок в УПА та підпіллі ОУН. Попри появу в останні роки безумовно важливих текстів із цієї проблематики, впадає у вічі брак уважних до деталей досліджень біографічного характеру³. Єдиною учасницею підпілля ОУН в генеральній окрузі «Волинь-Поділля», удостоєною кількох спроб написання біографії, можна вважати лише Ольгу Горошко (псевдо «Софійка», «Троянда»)⁴.

Ще більш маргіналізованими в сучасній історіографії залишаються жінки, які колаборували із нацистами в окупованій Україні, хоч важливість цієї теми і не викликає сумніву в дослідників⁵. В певній мірі вона здатна об'єднати навіть згаданих антагоністок прорадянського та українського націоналістичного спротиву: Савельєва певний час займала писарську посаду в канцелярії шталагу у Луцьку, а Горошко — перекладачки при крайсландвіртові у Вишнівці⁶. У єдиній допоки збірці текстів про жіночий досвід Другої світової війни, зосередженій переважно на українських сюжетах, місцевим колаборанткам фактично не знайшлося місця, хоч розглянуте її авторським колективом коло проблем надзвичайно широке⁷.

---

² Гладков Т., Лукин А. Девушка из Ржева. — М.: Молодая гвардия, 1974; Струтинский Н. Дорогой бессмертия. — Львов: Каменяр, 1962.

³ До прикладу див.: Петренко О. Суб'єктивна відповідальність: участь жінок в Організації Українських Націоналістів и Української Повстанчої Армії (кінець 1920–1950-х рр.) // СССР во Второй мировой войне: Оккупация. Холокост. Сталинизм / Под ред. О. Будницкого. — М.: РОССПЭН, 2014. — С. 134–148; Havryshko M. Illegitimate sexual practices in the OUN underground and UPA in Western Ukraine in the 1940s and 1950s // The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies. — 2016. — Issue 17 // Режим доступу: <https://pipss.revues.org/4214> (Востанне переглянуто 2 червня 2016 р.).

⁴ Буняк О. Одісея Ольги Горошко. Художньо-документальна розповідь з історії повстанського руху в 1940–1950-і роки. — К.: Криниця, 2000; Марчук І. «Троянда» та «Велика» // Волинь. — 2012. — № 38 (1093). — С. 7.

⁵ Dean M. Where Did All the Collaborators Go? // Slavic Review. — 2005. — Vol. 64. — № 4. — P. 794.

⁶ Щодо Савельєвої див.: Державний архів Волинської області, ф. Р-1261, оп. 2, спр. 60, арк. 4–4 зв. Щодо Горошко див.: Архів управління Служби безпеки України в Тернопільській області. — Спр. 13235-П, арк. 103–104.

⁷ Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства / За ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. — К.: ТОВ «Арт-книга», 2015.

Очевидно, що в таких умовах майже нічого не відомо про роль, яка відводилась місцевим колаборанткам у здійсненні нацистських насильницьких практик. Дослідження останніх років про німкенів-виконавиць Голокосту натомість дають змогу робити вже певні узагальнення. Приміром, описаний Венді Лауер випадок 22-річної секретарки Володимир-Волинського гебітскомісаріату Йоганни Альтватер, яка вбивала єврейських дітей у місцевому гетто восени 1942 р., засвідчує, що вони могли приймати безпосередню участь у масових вбивствах навіть тоді, коли цього абсолютно не передбачала їхня посада⁸. Виглядає, що Альтватер можна вважати типовою представницею так званого «покоління помічниць», охарактеризованого Франкою Маубах, — німкенів, які направлялись на окуповані III Райхом території в складі нацистських військових, поліцейських та цивільних структур. Були це переважно дівчата у віці близько 20 років, які ще не створили власної сім'ї, а тому досить мобільні, повністю соціалізовані в нацистській системі, до того ж надзвичайно захоплені успіхами III Райху на початковому етапі Другої світової війни⁹.

У даному тексті спробуємо розглянути деякі аспекти, пов'язані із темою місцевих колаборанток, на прикладах Анни Нагребельної (дівоче прізвище — Міттман) та Валентини Могили (дівоче прізвище — Штенарт), які під час нацистської окупації працювали перекладачками при районних постах німецької жандармерії: перша у містечку Теофіполь Заславської округи, друга — у Мурованих Курилівцях Барської округи.

Їх архівно-кримінальні справи зберігаються зараз в архівах управлінь СБУ Хмельницької та Вінницької областей і, звісно враховуючи відому специфіку цього джерела, дають чимало інформації, корисної при дослідженні місцевої колаборації.

Попри різні вироки — Нагребельна 24 липня 1944 р. разом з чоловіком та ще шістьма місцевими колаборантами була засуджена до вищої міри покарання, а Могила 18 лютого 1948 р. — до 25 років ув'язнення у виправно-трудоному таборі, де й померла — вони насправді мали дуже багато спільного. Обидві були етнічними німкенями і народилися поза межами України, до якої імігрували вже в дорослому віці, перебували у змішаних шлюбах і проживали в сільській місцевості серед переважно українського оточення. Нагребельна, уродженка села Фалькенау в Німеччині, у 1920 р. познайомилась із військовополоненим Михайлом Нагре-

---

⁸ Lower W. *Hitler's Furies: German Women in the Nazi Killing Fields*. — Boston; NY: Houghton Mifflin Harcourt, 2013. — P. 55–57, 125–129.

⁹ Маубах М. «Поколение помощниц» на Востоке: экспансия и очищение «другого» // Уроки истории. — Режим доступу: <http://urokiistorii.ru/node/52455> (Востанне переглянуто 25 листопада 2015 р.).

бельним, який працював у кузні, того ж року вони одружились, а в 1925 р. виїхали до СРСР, в село Карабіївка Теофіпольського району¹⁰. Могила, уродженка міста Грац в Австрії, також одружилась з військовополоненим Мілентієм Моголою. У 1918 р. вони виїхали до села Кривохижинці Мурованокуриловецького району¹¹. На початок війни між III Райхом та СРСР їм було під 50 років, обидві працювали рядовими колгоспницями і мали по кілька дітей та навіть онуків.

Досить схоже їхні життєві траєкторії склалися і надалі — обидві, як я вже казав, зайняли ідентичні посади в структурах німецької жандармерії.

Варто звернути увагу, що нацистська окупаційна адміністрація відчувала значно менше потреби у залученні до активних форм колаборації жінок, аніж чоловіків. Зрештою, вони могли розраховувати на суто другорядні ролі — секретарок, друкарок, телефоністок, тих же перекладачок. При цьому вони зазнавали дискримінації, отримуючи лише 80% від зарплатні чоловіків, які працювали на аналогічних посадах. Однак, в зв'язку з тим, що німецький персонал, надісланий III Райхом в окуповану Україну був не лише малочисельним, але й слабо обізнаним із місцевими умовами, їх дійсна значущість часто була більшою, аніж те передбачали займані ними посади. До прикладу, районний пост німецької жандармерії у Теофіполі складався всього із шести співробітників — п'яти прибулих німців (начальник, секретар та три жандарми) і місцевої перекладачки¹². Подібна ситуація була і в Мурованих Курилівцях. При цьому вони повинні були контролювати території, заселені тисячами людей. І Нагребельна, і Могила на допитах окреслювали досить широке коло своїх обов'язків — вони повинні були перекладати вхідну і вихідну кореспонденцію, в тому числі доноси, були присутні при проведенні арештів, обшуків, конфіскацій, допитів арештованих та свідків, вербуванні агентури, були посередниками при спілкуванні жандармів із іншими категоріями місцевих колаборантів (поліцейських, сільських старост) тощо¹³. Фактично без їхньої допомоги не здійснювалась жодна жандармська рутина, що в багатьох випадках супроводжувалась фізичним та психологічним насиллям. Вони підписали зобов'язання працювати чесно та добросовісно, виконувати всі завдання німецької влади¹⁴.

---

¹⁰ Архів управління Служби безпеки України в Хмельницькій області (далі — АУСБУХО), спр. 23853, т. 2, арк. 405–405 зв.

¹¹ Архів управління Служби безпеки України у Вінницькій області (далі — АУСБУВО), спр. 21215, арк. 84, 103.

¹² АУСБУХО, спр. 23853, т. 2, арк. 406.

¹³ АУСБУВО, спр. 21215, арк. 13 зв.–14 зв., 17–19, 26 зв., 35; АУСБУХО, спр. 23853, т. 2, арк. 407, 416 зв.

¹⁴ АУСБУВО, спр. 21215, арк. 26–26 зв.

Нагребельна розповідала: щодня доводилось брати участь у мінімум двох допитах. Один зі свідків у її справі відзначав, що, дійсно, працювала вона дуже сумлінно, в тому числі ночами, кілька разів він бачив як вона навіть їла на ходу¹⁵.

На особливу увагу заслуговує їхня поведінка в період здійснення Голокосту. І в Теофіполі, і в Мурованих Курилівцях проживали великі єврейські громади — станом на 1939 р. вони становили відповідно 36,9% і 25,2% населення¹⁶. Упродовж 1942 р. майже всі місцеві євреї — близько 3 тисяч людей в обидвох районах — були вбиті за кілька кілометрів від місця свого постійного проживання¹⁷.

Масове вбивство теофіпольських євреїв відбулося наприкінці січня 1942 р. за 3 км на південь від містечка. За словами Нагребельної, тоді було вбито близько 1 000 осіб¹⁸. Місцевий поліцейський Микола Андрейчук свідчив, що 27 січня 1942 р., на другий день розстрілу, жертвами якого були жінки з дітьми та люди похилого віку, туди приїхав на санях ландвірт Гетте у супроводі подружжя Нагребельних. Вони привезли ром для жандармів (температура того дня була -20°) і перебували біля місця масового вбивства не більше півгодини. За цей час Нагребельний особисто розстріляв жінку з дитиною, а Нагребельна, переговоривши про щось із жандармами, кинула фразу: «Вже настав свиням капут». Сама вона це затято заперечувала, в тому числі і під час очної ставки з Андрейчуком, стверджуючи, що на місці розстрілу ніколи не була, а в той час знаходилась в гетто, де брала участь у відборі єврейських ремісників, яких було вирішено залишити живими ще на кілька місяців. Однак не змогла назвати нікого, хто б підтвердив її слова. Андрейчук же наполягав, що відбір ремісників був проведений ще 26 січня 1942 р., коли розстрілювали виключно чоловіків¹⁹. Інші свідчення підтверджують саме його версію. В живих залишено було лише 80 осіб — ремісників із сім'ями. У липні 1942 р. їх було заарештовано і відвезено в сусідній райцентр Ляхівці (нині Білогір'я), де розстріляно спільно із тамтешніми євреями. Свідчення у справі Нагребельної дають можливість реконструювати останні години життя сім'ї шевця Йосифа Зозулинського.

¹⁵ АУСБУХО, спр. 23853, т. 2, арк. 422 зв.

¹⁶ *Altshuler M. Soviet Jewry on the Eve of the Holocaust: A Social and Demographic Profile.* — Jerusalem: Ahva Press, 1998. — P. 227–228.

¹⁷ *Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945/ Ed. by G. Megargee, M. Dean, C. Browning.* — Bloomington: ..., 2012. — Vol. 2. — P. 131–1433, 1481–1482.

¹⁸ АУСБУХО, спр. 23583, т. 2, арк. 406 зв. Сучасні підрахунки уточнюють число вбитих тоді теофіпольських євреїв — 970 осіб: *Encyclopedia of Camps and Ghettos...* — P. 1481.

¹⁹ АУСБУХО, спр. 23583, т. 2, арк. 419 зв., 426–427.

Спершу до його будинку зайшов Михайло Нагребельний і забрав замовлену раніше пару чобіт. За 15 хвилин будинок, де мешкали Зозулинські, був оточений німецькими жандармами та місцевими поліцейськими. Нагребельна, яка була із ними, «набрала цілу купу барахла». Коли Зозулинських вивели, вони хотіли взяти хліба у дорогу, але вона відповіла, що він їм більше не потрібний²⁰.

Примітно, що вже на судовому засіданні Нагребельна почала стверджувати, мовляв, навпаки намагалась допомогти євреям — особисто носила їсти до гетто, навіть в своєму будинку переховувала певний час єврейську сім'ю, яка пізніше була розстріляна. Однак, свідки, присутні при цьому, заперечили їй, а інший підсудний, місцевий поліцейський Петро Франчук, прокоментував ці її слова наступним чином: «Це тільки зараз вона така добра»²¹.

У справі Могили так само був свідок, який стверджував, що під час масового вбивства мурованокуриловецьких євреїв 21 серпня 1942 р. за 2 км від містечка вона була присутньою там і навіть більше — стояла, мовляв, на самому краю ями. Приреченим, які підняли жахливий крик, плакали, рвали волосся і одяг, вона казала: «Не рвіть одяг, не плачте, всеодно дарма, у нас такий закон — необхідно знищити всіх євреїв, радянської влади нема, всім капут»²². Сама Могила визнавала, що була там, але весь час, мовляв, просто просиділа у вантажному автомобілі, яким приїхала разом з начальником жандармерії Фріцом Леппахом, за 300 метрів від місця страти: «Я чула крики і стогін людей, чула постріли, однак близько до місця страти не підходила»²³. Вже на судовому засіданні вона уточнила: «Туди ми виїзжали для того, щоб взяти речі, що залишились після розстріляних громадян»²⁴. Їй було відомо, що в той день там було вбито більше 1 тис. осіб²⁵. Зберігся офіційний звіт, який наводить точну цифру — 1 170 осіб²⁶.

В принципі, лише етнічне походження та місце народження об'єднувало Нагребельну та Могилу із представницями вже згаданого «покоління помічниць». Тому, намагаючись прослідкувати мотиви, якими вони керувались, йдучи на колаборацію та участь в нацистських насильницьких практиках, необхідно звертати увагу на дещо відмінні аспекти.

²⁰ АУСБУХО, спр. 23853, т. 2, арк. 421, 425 зв., 428–428 зв., 624 зв.

²¹ Там само, арк. 636 зв–637.

²² АУСБУВО, спр. 21215, арк. 63, 71–72.

²³ Там само, арк. 19–20, 73–75.

²⁴ Там само, арк. 106.

²⁵ Там само, арк. 19.

²⁶ Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941–1944 годах / Сост. А. Круглов. — К., 2002. — С. 399.

По-перше, не варто оминати їх попередній досвід життя у підрадянській дійсності. Етнічне походження, іміграція та наявність родичів закордоном автоматично вносило їх до своєрідної «групи ризику», тим більше у прикордонних Вінницькій і Кам'янець-Подільській областях, де репресування представників німецької меншини у 1930-х рр. набуло особливого розмаху. Під час нацистської окупації вони навпаки отримали шанс відчувати своє привілейоване відносно решти місцевого населення становище, спорідненість із тими, хто уособлював нову владу — «народом справедливим, чесним і благородним... культурним, трудолюбивим», за висловом Нагребельної²⁷. Коли одна жінка звернулася до Могили за допомогою в уникненні вивозу на примусові роботи до III Райху, та відмовила, мовляв, Німеччина — багата і культурна країна, роботи там вистачає, тому їй там буде набагато краще²⁸.

Випадки Нагребельної та Могили вказують також на залучення місцевих німців до активних форм колаборації не лише в місцях їхнього компактного проживання на кшталт колишніх менонітських колоній Південної України, але й там, де вони поодинокі проживали серед переважно українського населення. Попри це, навряд чи можна говорити про їхню цілковиту асиміляцію, на що вказують, до прикладу, імена дітей Нагребельної — Магдаліна, Герхард, Гільда, — та й сама вона, як занотовано у анкеті, «говорила по-українськи із сильним німецьким акцентом»²⁹. Мартін Дін, досліджуючи роль місцевих німців у здійсненні Голокосту в райхскомісаріаті «Україна», зазначає, що навіть попри певну недовіру до них зі сторони нацистських функціонерів, яких відлякували їх тривале життя в підрадянській дійсності, та часті змішані шлюби, саме вони вважалися найкращими кандидатами на зайняття посад в окупаційних структурах через потенційну лояльність та знання німецької мови. Особлива потреба в перекладачах призводила до їх вербування навіть на напівдобровільній основі³⁰. Могила на одному із допитів свідчила, що, ніби-то, спершу намагалась відмовитись від пропозиції працювати перекладачкою, але начальник німецької жандармерії Отто Шульц пригрозив їй у відповідь: «Ви повинні працювати, а якщо не будете працювати, то ми вас розстріляємо за те, що ви у 1918 році виїхали в Росію»³¹. Була така розмова чи ні, але відомо, що той же Шульц «закрив очі» на зізнання

²⁷ АУСБУХО, спр. 23853, т. 2, арк. 419 зв., 422 зв., 429–429 зв.

²⁸ АУСБУВО, спр. 21215, арк. 55 зв.–56.

²⁹ АУСБУХО, спр. 23853, т. 2, арк. 404–404 зв.

³⁰ *Dean, M. Soviet Ethnic Germans and the Holocaust in the Reich Commissariat Ukraine, 1941–1944 // The Shoah in Ukraine: History, Testimony, Memorialization / Ed. by R. Brandon, W. Lower. — Bloomington, 2008. — P. 252–254.*

³¹ АУСБУВО, спр. 21215, арк. 35.

Могили про одного із її зятів — старшого лейтенанта НКДБ³². Нагребельній, яка не пропрацювала на посаді перекладачки і року, чоловік порадив звільнитися: «З роботи в жандармерії тобі треба піти. Ти не розумієш добре мови, можеш що-небудь наплутати і потрапиш до в'язниці». Як сама вона свідчила, «деякий час мене не відпускали, але я говорила, що стара, що мені важко працювати...». Нарешті в листопаді 1942 р. її було звільнено³³.

В певній мірі на їх вибір вплинуло й те, що різні посади в місцевих колабораційних структурах вже займали близькі люди — чоловік Нагребельної був призначений спершу сільським старостою, а потім заступником голови Теофіпольської районної управи, син служив місцевим поліцейським. Так само поліцейським став один із зятів Могили, а Антон Корницький, родич по чоловікові, — головою Мурованокуріловецької районної управи.

Не викликає сумнівів, що дуже вагомим фактором була і матеріальна сторона колаборації. Посада перекладачки при районному пості німецької жандармерії давала чимало як офіційних, так і напівофіційних можливостей для збагачення, з чого і Нагребельна, і Могила активно користались.

По-перше, вони отримали змогу переселитись із сільської місцевості до районних центрів, де отримали відповідне житло. До прикладу, сім'я Нагребельних поселилась у колишньому помешканні співробітників НКВС³⁴. Могила із дітьми та онуком, який перебував на її утриманні, поселились у Мурованих Курилівцях в будинку єврейської сім'ї Безбородьків, переселеної натомість до гетто. Формально він був їй, як співробітниці німецької жандармерії, проданий за 7 000 марок. Але так як таких грошей у неї і близько не було, то їй дозволено сплачувати щомісячну ставку у 600 марок — суму її зарплатні. Навіть радянський слідчий здивувався — на що ж вона жила, якщо вся зарплатня йшла на оплату будинку. Могила пояснила: харчувалася при жандармській їдальні та отримувала продуктовий пайок³⁵. Михайло Зільбер, який працював візником при пекарні у Мурованих Курилівцях, свідчив, що неодноразово возив для Могили мішки з мукою. Постачалась вона й іншими продуктами³⁶. Умеблювання теж не склало для неї особливих проблем, так як неодноразово приймала участь у конфіскаціях єврейського майна в Мурованокуріловецькому гетто: «Я для своїх потреб взяла кухонний стіл і

³² АУСБУВО, спр. 21215, арк. 22–23.

³³ АУСБУХО, спр. 23853, т. 2, арк. 405 зв.–406.

³⁴ Там само, арк. 405 зв.

³⁵ АУСБУВО, спр. 21215, арк. 34, 59–59 зв., 107.

³⁶ Там само, арк. 62 зв.

декілька стільців та інші речі домашнього вжитку»³⁷. Примітно, що влітку 1943 р. Могила їздила до Могилева-Подільського, аби вставити собі золоті зуби³⁸. Отже, проблем в матеріальному плані вона дійсно не мала.

Ще одним неофіційним, але традиційним засобом наживатись було хабарництво. Свідок Максим Поліщук повідомляв, що був заарештований теофіпольськими жандармами у вересні 1942 р. Його дружина, добиваючись звільнення, не скупилась на хабарі, в тому числі Нагребельній передала 15 літрів меду. Справді його незабаром звільнили. «Якби не я, тебе розстріляли б», — передавав він слова Нагребельної³⁹. Цей випадок знову вказує, що реальний вплив місцевих колаборанток був більшим за їхні посадові функції — вони могли рятувати людські життя.

Загалом виглядає, що основним джерелом влаштування добробуту було єврейське майно. У лютому 1942 р. в приміщенні теофіпольської школи проходив розпродаж майна, яке залишилось після розстрілу місцевих євреїв. Нагребельна спільно із чоловіком та доньками набрала багато одягу та інших речей — свідки запевняли, що додому вони відвезли повну підводу⁴⁰. Сама вона свідчила із цього приводу: «З майна розстріляних громадян я придбала тільки перину, 2–3 подушки, піджак, спідниці. За все це я заплатила 170–180 карбованців»⁴¹. Могила на допиті перераховувала так само сумлінно: «Мені була надана можливість купувати зі складу за безцінь речі, відібрані у євреїв. Таким чином я придбала на німецькому складі кілька суконь, туфлі, ваянки, 5 сорочок, чоботи, панчохи, білизну та інші носильні речі»⁴².

Очевидно, що наведені приклади Нагребельної та Могили не можуть бути приводом для якихось надмірних узагальнень. Вони були лише «маленькими гвинтиками» у нацистському механізмі насилля в генеральній окрузі «Волинь-Поділля», але, за влучним визначенням Ханни Арендт, «в злочинних організаціях навіть маленькі гвинтики чинять великі злочини»⁴³. Щоправда наявні джерела засвідчують — ані Нагребельна, ані Могила не приймали безпосередньої участі у масових вбивствах. Однак, приклад Ніни Кравчук-Руденко-Костюк, перекладачки при районному пості німецької жандармерії в містечку Стара Синява Старокостянтинівської округи, яка катувала арештованих та власноруч роз-

³⁷ АУСБУВО, спр. 21215, арк. 106

³⁸ Там само, арк. 78.

³⁹ АУСБУХО, спр. 23853, т. 2, арк. 423, 429 зв.

⁴⁰ Там само, арк. 421–421 зв., 425 зв., 427, 624 зв.–625.

⁴¹ Там само, арк. 427.

⁴² АУСБУВО, спр. 21215, арк. 21, 27.

⁴³ *Арендт Х.* Ответственность и суждение. — М.: Изд-во Института Гайдара, 2013. — С. 62.

стрілювала євреїв і ромів, вказує, що як і німкені-представниці «покоління помічниць», місцеві колаборантки цілком могли до них долучатись⁴⁴. Тема місцевих колаборанток в окупованій Україні безперечно потребує подальшого вивчення, пошуку нових джерел і співставлення з результатами досліджень виконавиць радянських насильницьких практик, геноцидів, етнічних чисток та масових вбивств у Камбоджі, Руанді, на Балканах тощо.

REFERENCES

Altshuler, M. (1998). *Soviet Jewry on the Eve of the Holocaust: A Social and Demographic Profile*. Jerusalem: Ahva Press [in English].

Arendt, H. (2013). *Otvetstvennost i suzhdenie*. M.: Izd-vo Instituta Gaydara. [in Russian].

Buniak, O. (2000). *Odisseia Olhy Horoshko. Khudozhno-dokumentalna rozpovid z istorii povstanskoho rukhu v 1940–1950-i roky*. K.: Krynytsia. [in Ukrainian].

Dean, M. (2008). Soviet Ethnic Germans and the Holocaust in the Reich Commissariat Ukraine, 1941–1944/ In: R. Brandon, W. Lower (Eds.) *The Shoah in Ukraine: History, Testimony, Memorialization*. Bloomington: Indiana University Press, pp. 248–271. [in English].

Dean, M. (2005). Where Did All the Collaborators Go? *Slavic Review*, Vol. 64, (4), pp. 791–798. [in English].

Megargee, G., Dean, M., Browning, C. (ed.) (2012). *Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945*. Bloomington: Indiana University Press, Vol. 2. [in English].

Havryshko, M. (2016). Illegitimate sexual practices in the OUN underground and UPA in Western Ukraine in the 1940s and 1950s. *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*, Issue 17, <https://pipss.revues.org/4214> [in English].

Hladkov, T., Lukin, A. (1974). *Devushka iz Rzheva*. Moskau: Molodaya gvardiya. [in Russian].

Lower, W. (2013). *Hitler's Furies: German Women in the Nazi Killing Fields*. Boston; NY: Houghton Mifflin Harcourt. [in English].

Marchuk, I. (2012). «Trojanda» ta «Velykan». *Volyn*, 38 (1093), 7. [in Ukrainian].

Maubah, M. (2015). «Pokolenie pomoschnits» na Vostoke: ekspansiya i ochischenie «drugogo». *Uroki istorii*, from <http://urokiistorii.ru/node/52455> [in Russian].

⁴⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 16, спр. 637, арк. 222–224.

Petrenko, O. (2014). Sub'ektivnaya otvetstvennost: uchastie zhenschin v Organizatsii Ukrainskih Natsionalistov i Ukrainskoy Povstancheskoj Armii (konets 1920–1950-e gg.). *SSSR vo Vtoroy mirovoy voyne: Okkupatsiya. Holokost. Stalinizm*. Moskau: ROSSPEN, 134–148. [in Russian].

Kruglov, A. (eds.) (2002). *Sbornik dokumentov i materialov ob unichtozhenii natsistami evreev Ukrainyi v 1941–1944 godah*. Kyiv: Institut Iudaiki. [in Russian].

Strutinskiy, N. (1962). *Dorogoy bessmertiya*. Lviv: Kamenyar. [in Russian].

Stiazhkina, O. (2015). Zhinky Ukrainy v povsiakdenni okupatsii: vidminnosti stsenariiv, intentsii y resursy vyzhyvannia. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2 (521), 42–66 [in Ukrainian].

Hrinchenko, H., Kobchenko, K., Kis, O. (eds.) (2015). *Zhinky Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy u Druhii svitovii viini: henderna spetsyfika dosvidu v chasy ekstremalnoho nasylstva*. Kyiv: TOV «Art-knyha» [in Ukrainian].